

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

ЗЕЛІНСЬКИЙ Максим Вікторович

УДК 94:329.17:929 Дмовський [(438)«189/190»:323.1(477)]

**УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ
У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ І ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
РОМАНА ДМОВСЬКОГО
(1888–1939 рр.)**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Миколаїв – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили Міністерства освіти і науки України (м. Миколаїв).

Науковий керівник: доктор історичних наук, ад'юнкт
Мокляк Ярослав,
Ягеллонський університет,
Краків, Республіка Польща,
професор кафедри історії Східної Європи.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Троян Сергій Станіславович,
Дипломатична академія України при Міністерстві
закордонних справ України (м. Київ), професор
кафедри зовнішньої політики і дипломатії;

кандидат історичних наук, професор
Кривошея Ігор Іванович,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
завідувач кафедри загальної історії.

Захист відбудеться «27» травня 2016 р. о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 38.053.02 в Чорноморському державному університеті імені Петра Могили за адресою: 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10, зал засідань вченої ради.

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Чорноморського державного університету імені Петра Могили за адресою: 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.

Автореферат розіслано «__» квітня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Є. Богданова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. На межі XIX–XX ст. головну деструктивну роль у поглибленні національного антагонізму між українцями і поляками взяла на себе польська націонал-демократія (ендеція¹). Прикриваючись гаслами захисту національних інтересів поляків, ендеки за досить короткий проміжок часу спромоглися створити потужну загально-польську ідеологію і стати найвпливовішим ідейно-політичним угрупованням на етнічних польських землях. Одночасно з цим, програмні положення ендеції, наголошуючи на природному характері міжнаціональних конфліктів, визнавали український національний рух небезпечним та потенційним конкурентом у справі відновлення державності в межах «історичних земель» давньої Речі Посполитої. Загалом, ідейні засади націонал-демократії розглядали українське питання об'єктом тільки польсько-російських відносин і заперечували саму можливість існування незалежної Української держави.

Зазначимо, що незважаючи на різноманітну політичну й публіцистичну спадщину, яку залишила після себе націонал-демократія, цей політичний рух так і не став об'єктом комплексного дослідження у вітчизняній історіографії. Досі ще не дана детальна й об'єктивна оцінка ролі й місця українського чинника в політичній думці найвизначніших представників польської правиці.

У цьому контексті певний науковий інтерес становить необхідність відтворити цілісну систему підходів ендеків до висвітлення українського питання, зокрема дослідити політичну і публіцистичну діяльність видатного провідника польської націонал-демократії – Романа-Станіслава Дмовського (1864–1939 рр.).

Попри те, що у вітчизняній історіографії за Р. Дмовським закріпився негативний образ політика-українофоба, комплексне дослідження його поглядів стосовно розв'язання українського питання і бачення ним перспектив розвитку польсько-українських стосунків є особливо актуальним на сучасному етапі становлення добросусідських взаємовідносин між Україною та Польщею. Розуміння складних політичних процесів, допоможе подолати односторонні тенденційні підходи до висвітлення історичного минулого обох народів.

Зв'язок роботи з планами наукових досліджень. Дисертаційне дослідження виконане в рамках наукової теми кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики: «Українські землі в системі міжнародних відносин: історія та сучасність» (№ державної реєстрації 0112U000324) і дослідницьких програм Науково-дослідного інституту «Полоністики» Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.

¹ Від абревіатури ND – Narodowa Demokracja (звідси назва ендеки, ендеція). Популярна назва – ендеки, народовці, «вшеполяки». За свою історію польська національна демократія пройшла декілька етапів реорганізацій: Liga Narodowa (LN) (1893–1897), Stronictwo Narodowo-Demokratyczne (SND) (1897–1919), Związek Ludowo-Narodowy (ZLN) (1919–1928), Obóz Wielkiej Polski (OWP) (1926–1933), Stronictwo Narodowe (SN) (1928–1939).

Об'єктом дослідження обрано публіцистичну і політичну діяльність Романа Дмовського.

Предметом висвітлення є українське питання в публіцистичній і політичній діяльності Романа Дмовського.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 1888 до 1939 рр. Нижня межа зумовлена вступом Р. Дмовського до лав студентської організації «Союз польської молоді» та початком активної політичної і публіцистичної діяльності; верхня межа визначена роком його смерті.

Мета дослідження. Метою дисертації є системний аналіз процесу формування та трансформації українського питання в політичних концепціях Р. Дмовського. Відповідно до поставленої мети визначено основні завдання дослідження:

- вивчити і проаналізувати стан наукової розробки теми і її джерельну базу;
- дослідити особистий внесок Р. Дмовського в розвиток польської політичної думки наприкінці XIX ст. – у першій половині XX ст.;
- визначити внутрішні та зовнішні фактори, що впливали на формування та еволюцію поглядів Р. Дмовського щодо українського питання;
- з'ясувати місце і роль українського чинника в політичних проектах Р. Дмовського та його ставлення до українського національного руху;
- розглянути та проаналізувати публіцистичну спадщину Р. Дмовського стосовно української тематики;
- проаналізувати концептуальні підходи Р. Дмовського щодо вирішення української справи і простежити процес їх реалізації у політичній площині;
- здійснити порівняльний аналіз концепцій вирішення українського питання в геополітичних проектах Р. Дмовського та його політичного візаві Ю. Пілсудського.

Наукова новизна дисертації зумовлена постановкою та вирішенням проблеми, досі не виділеної як предмет окремого узагальнювального наукового дослідження.

Уперше в сучасній вітчизняній історичній науці:

- здійснено спробу системно дослідити еволюцію політичних поглядів та ідей Р. Дмовського щодо вирішення української проблематики в контексті відновлення польської державності й розкрито їх вплив на хід розвитку польсько-українських стосунків у зазначений період;
- на конкретно-історичному матеріалі проаналізовано методи та механізми практичної реалізації вирішення українського питання лідером польської націонал-демократії;
- введено в науковий обіг значну кількість нових історичних фактів щодо ролі та місця українського чинника в політичній спадщині вшехполяків.

Отримали подальше вивчення та удосконалення такі питання:

- особливості польського націоналістичного руху кінця XIX – першої третини XX ст.;
- проблематика визначення позицій представників польської націонал-демократії щодо українського національного руху та оцінка ними перспектив відбудови української державності.

Уточнено та доповнено:

- рівень висвітлення окресленої в дослідженні проблематики в українській і зарубіжній історіографії;
- окремі аспекти польської східної політики в роки Першої світової війни і в перші роки існування II Речі Посполитої.

Практичне значення роботи визначається можливістю використання її результатів під час написання узагальнювальних праць із новітньої історії України і Польщі, історії національно-визвольних рухів обох народів, історії політичної думки, при розробці спеціальних навчальних курсів для студентів історичних та гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів, а також для наукових розробок питань, пов'язаних із вивченням проблеми польсько-українських відносин кінця XIX – першої половини XX ст.

Матеріал, зібраний і опрацьований автором дисертації, може бути використаний при підготовці біографічної праці, присвяченої Р. Дмовському.

Апробація результатів дослідження. Положення, висновки й матеріали дослідження обговорено на засіданнях кафебри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, на наукових семінарах Науково-дослідного інституту «Полоністика», а також апробовано на 6 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, зокрема: II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Дніпропетровськ, лютий 2013 р.); Міжнародній науковій конференції «Історико-культурна спадщина Дніпровського Лівобережжя, Курського Посейм'я та Слобожанщини: минуле, сучасність і майбутнє» (Глухів, березень 2013 р.); Міжнародній науковій конференції «Історія України XX століття в новітній іноземній історіографії» (Миколаїв, травень 2013 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий діалог «Схід–Захід» (Кам'янець-Подільський, липень 2013 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий діалог «Схід–Захід» (Бахчисарай, жовтень 2013 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Кіровоград, травень 2014 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено в 16 публікаціях, із них 7 – у фахових наукових виданнях України, перелік яких затверджено МОН України, 1 – у виданнях іноземних держав, 2 – статті в українських журналах, 6 – матеріали та тези наукових конференцій.

Структура дисертації. Дослідження складається з переліку умовних скорочень, вступу, основної частини (чотирьох розділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, який налічує 439 найменувань. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 245 сторінок, із них – 205 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано основну мету і завдання дослідження, його об'єкт і предмет, окреслено її хронологічні рамки, наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено дані щодо апробації цих результатів та їх опублікування.

У першому розділі – «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» – охарактеризовано стан наукової розробки проблеми в українській і зарубіжній історіографії, джерельну базу, методологію та методи дослідження.

У підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми» розглянуто розвиток історичних досліджень, присвячених вивченню політичної та публіцистичної спадщини Р. Дмовського, який у своїй професійній діяльності звертався до української тематики.

Концептуальні підходи лідера ендеції щодо шляхів вирішення українського питання стала предметом дослідження переважно українських та польських дослідників вже на початку ХХ ст. Знаковими працями з історії польської націонал-демократії стали наукові розвідки провідних тогочасних вітчизняних публіцистів О. Назарука і М. Лозинського², в яких вперше в українській історіографії було прискіпливо надано характеристику «вшехпольського» руху та її ідеологам.

Черговий поштовх до збільшення інтересу українських істориків до проблеми відбулося у 1920–1930-х рр. У цей період у вітчизняному часописі «Літературно-науковий вісник» виходять декілька праць головного ідеолога українського націоналізму Д. Донцова³, присвячених українській проблематиці в публікаціях Р. Дмовського. Цій тематиці було присвячено й аналітичні роботи відомого представника українського консервативного напрямку В. Кучабського⁴.

Після Другої світової війни політична спадщина Р. Дмовського, залишилась предметом дослідження, переважно, української зарубіжної історіографії. Особливий інтерес для окресленої теми представляють багатотомні науково-популярні праці авторитетного дослідника історії української державності М. Стахіва, присвячені визвольним змаганням західних українців у 1918–1923 рр. Деякі аспекти дипломатичної діяльності Р. Дмовського на конференції у Парижі розроблені І. Нагаєвським. Змістовними і насиченими фактичним матеріалом стали роботи М. Демкович-Добрянського, в яких автор змалював неконструктивну роль ендеції у політичному житті Східної Галичини.

В українській радянській історіографії з ідеологічних і політичних міркувань тема дослідження місця і ролі українського питання в політичних

² Назарук О. Про вшехполяків, їх історію, теорію і тайну організацію / О. Назарук. – Львів, 1907. – 120 с.; Лозинський М. Польська народова демократія / М. Лозинський. – Київ, 1908. – 118 с.

³ Донцов Д. Дмовський і українське питання / Д. Донцов // Літературно-науковий Вісник. – 1930. – Т. 104. – С. 914–924; Донцов Д. Роман Дмовський, неопит євразійства / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вісник – 1931. – Т. 107. – С. 814–826.

⁴ Кучабський В. Україна і Польща. Отверта відповідь польському консервативі / В. Кучабський. – Львів, 1933. – 236 с.; Kutschabsky W. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923 / W. Kutschabsky. – Berlin : Junker u Dunnhaupt, 1934. – 439 s.; Кучабський В. Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конференції в 1919 р. / В. Кучабський // Дзвони. Ч. 1. – Л., 1931. – С. 35–45; Кучабський В. Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конференції в 1919 р. / В. Кучабський // Дзвони. Ч. 2. – Л., 1931. – С. 109–122.

проектах Р. Дмовського так і не отримала належного висвітлення і не стала предметом окремого аналізу.

Із проголошенням незалежності України розпочинається якісно новий етап розвитку вітчизняної історіографії, що стосується насамперед переосмислення історії українсько-польських стосунків. У цей період спостерігається поживлення інтересу дослідників до вивчення окресленої теми, що нарешті сприяло появі низки публіцистичних оглядових статей. Серед численних досліджень цього періоду заслуговують на увагу розвідки З. Баран і В. Репринцева.

Тематика впливу польської правниці та її лідерів на розвиток польсько-українських відносин істотно поглибили праці Л. Зашкільняка та М. Крикуна, В. Комара, О. Красівського, І. Мацевко, О. Аркуші, Ю. Михальського, М. Сивіцького, М. Гетьманчука, Т. Зарецької, Р. Кобильника. Окремі аспекти вказаної проблематики було висвітлено в дисертаціях Г. Мельника, Г. Штана, У. Клим'юк.

У польській історіографії першу спробу ретельно проаналізувати політичну діяльність табору національної демократії і її лідера Романа Дмовського було здійснено ще на початку ХХ ст. відомим громадським діячем, літературним критиком і редактором краківського часопису «Krytyka» В. Фельдманом. Утім, ґрунтовні дослідження суспільно-політичної та публіцистичної спадщини Р. Дмовського розпочалося тільки після здобуття поляками державної незалежності в листопаді 1918 р.

Одними з перших досліджень, присвячених біографії провідника ендеції, були праці Й. Петрицького, Б. Марчлевського, З. Василевського, С. Сецеховіч, Я. Галіцького. Справжній бум щодо вивчення спадщини Р. Дмовського припав на рік його смерті – 1939. Упродовж року в польській пресі вийшли численні публікації, присвячені спогадам про особистість лідера ендеків і друкувалася значна кількість публікацій. Серед них можна виокремити: варшавський часопис «Pamięci Romana Dmowskiego 9.VIII.1864–2.I.1939», а також роботи дослідників Ф. Фікуса, К. Кініорського, В. Яблоновського, Я. Залускі, Ю. Барановського.

Серед досліджень міжвоєнного періоду необхідно також виокремити праці представників різних політичних таборів Польщі: М. Сейди, К. Грабика, В. Побуга-Маліновського, С. Козіцького, І. Хжановського і В. Конопчинського.

Незважаючи на трагічні події Другої світової війни, що призвела до занепаду II Речі Посполитої у вересні 1939 р., інтерес польських дослідників до особистості Р. Дмовського не зменшився. Цього року головну увагу до постаті лідера ендеції було прикуто з боку як польських емігрантських дослідників, так і з боку офіційної історіографії ПНР. Спалахом збільшення уваги до проблематики Р. Дмовського послуговувало святкування 100-річного ювілею з дня його народження, яке широко відзначалося в середовищі польської еміграції у 1960-х роках. Водночас публікується ціла низка важливих праць, переважно мемуарного характеру, а увага еміграційних істориків здебільшого зосереджена на публікації документів. Зокрема, виокремимо роботи Т. Белецького і Є. Гертиха.

Не залишилися осторонь й історики ПНР. Суттєвим внеском у розробку проблематики Р. Дмовського стала праця польського публіциста А. Міцевського⁵ – одного з перших післявоєнних дослідників біографії лідера ендеції у ПНР. Майже одночасно з цією роботою виходить і фундаментальна праця Е. Терезя⁶ з історії польської націонал-демократії. Заслугує на увагу праця відомого знавця історії дипломатії Польщі А. Деруги⁷. Автор докладно дослідив проблему східних кордонів у територіальній концепції Р. Дмовського в роки становлення польської державності. Окремі аспекти цієї ж проблематики висвітлено в роботі А. Юзвенко⁸, присвяченій польсько-російським відносинам під час громадянської війни в Росії.

Крім того, особливу цінність мають праці відомого авторитетного знавця історії польського націоналістичного руху Р. Вапінського, у яких автор ретельно проаналізував політичну думку і спадщину Р. Дмовського⁹.

З 1975 р. почав виходити багатотомний збірник «Polska myśl polityczna XIX i XX wieku», на шпальтах якого друкувалися статті тогочасних польських істориків: В. Вжесінського, А. Юзвенко, Є. Томашевського та ін. У своїх наукових розробках ці дослідники ґрунтовно і багатогранно відобразили процес формування різних течій польського політикуму в другій половині XIX ст. та на початку XX ст.

Починаючи з кінця 1970-х років у зв'язку з поступовою відмовою від ідеологічних догматів і обмежень збільшується інтерес з боку громадян ПНР до вивчення спадщини головних архітекторів II Речі Посполитої – Ю. Пілсудського та Р. Дмовського. Серед публікацій того часу можна відзначити есе відомого польського дисидента А. Міхніка «Розмова в Цитаделі». У другій половині 1980-х років у польській історіографії починають з'являтися ґрунтовні дослідження з історії націонал-демократії,

⁵ *Micewski A. Roman Dmowski / A. Micewski.* – Warszawa : Wydawnictwo «Verum», 1971. – 422 s.

⁶ *Terej J. Idee, mity, realia. Szkicy do dziejów Narodowej Demokracji / J. Terej.* – Wiedza Powszechna, 1971. – 245 s.

⁷ *Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy, 1918–1919 / A. Deruga.* – Warszawa : Książka i Wiedza, 1969. – 330 s.

⁸ *Juzwenko A. Polska a «biała» Rosja (od listopada 1918 do kwietnia 1920 r.) / A. Juzwenko.* – Wrocław, 1973. – 296 s.

⁹ *Wapiński R. Endecka koncepcja granic polskich w latach 1918–1921 / R. Wapiński // Zapiski Historyczne.* – 1968. – T. 33. – № 3. – S. 193–216; *Wapiński R. Endecka koncepcja polityki wschodniej w latach II Rzeczypospolitej / R. Wapiński // Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej.* – 1969. – T. 5. – S. 55–102; *Wapiński R. Endecka koncepcja polityki wschodniej w latach II Rzeczypospolitej / R. Wapiński // Słowianie w dziejach Europy.* – Poznań, 1974. – S. 301–308; *Wapiński R. Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku / R. Wapiński.* – Gdansk : Arche. – 1997. – 325 s.; *Wapiński R. Kresy, alternatywa czy zależność / R. Wapiński.* – [w:] *Polska Myśl Polityczna XIX–XX wieku. T. VI, Między Polską etniczną a historyczną / pod red. W. Wrzesińskiego.* – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1988. – S. 9–45; *Wapiński R. Narodowa demokracja (1839–1939) / R. Wapiński.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk : Ossolineum, 1980. – 337 s.; *Wapiński R. Roman Dmowski / R. Wapiński.* – Lublin, 1989. – 392 s.

автором яких був К. Кавалець¹⁰. Найґрунтовнішою його роботою за цією тематикою є монографія «Roman Dmowski 1864–1939»¹¹.

З 1989 р. розпочався сучасний етап дослідження політичної спадщини націонал-демократії, характерною рисою якого стає спроба сучасних польських істориків політично «реабілітувати» лідера ендеції та подолати суб'єктивні чинники в оцінці його постаті.

Проявом принципу плюралізму різних точок зору на роль Р. Дмовського у справі відновлення польської державності можна вважати узагальнюючі праці з історії Польщі цілої низки відомих польських істориків. Серед багатьох робіт, що були опубліковані впродовж 1990-х років маємо відзначити роботу В. Лазуги, у якій надано порівняльний аналіз поглядів відомого лідера краківських консерваторів М. Бобжинського і Р. Дмовського щодо проєктів політичного розвитку польських земель у складі Австро-Угорщини.

Важливість російського чинника в політичних планах лідера ендеції розглядається у праці В. Булгака. Різні аспекти політичної діяльності Р. Дмовського досліджуються в роботах А. Борковського. В центрі уваги досліджень історика А. Вонтори є діяльність національних демократів у Галичині. Необхідно також відзначити численні публікації А. Чубінського.

Упродовж останнього десятиліття тенденція до збільшення кількості робіт, присвячених Р. Дмовському і загалом польському націоналізму в сучасній історіографії Польщі значно зросла. Політична думка головних ідеологів ендеції – Я. Поплавського, З. Балицького та Р. Дмовського досліджена в роботі А. Пушкової-Банкі. Геополітичні концепції дванадцяти видатних польських політичних мислителів, у тому числі і Р. Дмовського, викладено у праці П. Еберхардта. Проблемі зображення ідей італійського фашизму і німецького націонал-соціалізму в публіцистиці Р. Дмовського присвячено працю М. Анджейчака. Свій внесок у дослідження та розробку окремих питань суспільно-політичної діяльності Р. Дмовського зробили сучасні польські історики такі як Р. Висоцький, Є. Май, Я. Пісулінський, Й. Енгельгард, М. Мотас, Й. Вісніцький, Г. Кживець.

Політична спадщина Р. Дмовського не оминула уваги і зарубіжних (переважно російських) науковців. Серед дореволюційних істориків, варто виокремити фундаментальну роботу відомого російського славіста і одного з лідерів неославізму О. Погодіна. Представники радянської російської історичної школи більш-менш ґрунтовно дослідили теми, пов'язані з депутатською участю Р. Дмовського в роботі II і III Державних Дум та його роль у неослов'янському русі.

Сьогодні інтерес до проблематики Р. Дмовського знову привертає увагу насамперед науковців ближнього зарубіжжя, переважно російських¹² і

¹⁰ *Kawalec K.* Myśl polityczna Romana Dmowskiego / K. Kawalec // *Przegląd Zachodni.* – 1999. – № 3. – S. 41–58; *Kawalec K.* O ustroju politycznym państwa Roman Dmowski / K. Kawalec. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – 201 s.; *Kawalec K.* Spadkobiercy niepokornych. Dzieje polskiej myśli politycznej 1918–1939 / K. Kawalec. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2000. – 292 s.

¹¹ *Kawalec K.* Roman Dmowski / K. Kawalec. – Warszawa : Drukarnia Elanders Polska, 1996. – 364 s.

білоруських¹³ істориків. Серед спеціальних досліджень в історіографії далекого зарубіжжя, присвячених безпосередньо Р. Дмовському, можна виокремити монографію американця Е. Фонтена.

Підрозділ 1.2 «Джерельна база» містить аналіз неопублікованих та опублікованих матеріалів, які доцільно розділити на декілька основних груп:

- першу групу становлять неопубліковані архівні матеріали, що зберігаються у фондах українських та польських архівів і рукописних відділів наукових бібліотек: документи офіційного характеру, матеріали тогочасних громадських та політичних організацій, рецензії, звіти, листування, рукописні матеріали;

- до другої групи можна віднести опубліковані збірники документів: партійні документи ендеків (програми, постанови); стенографічні звіти Російської Державної Думи, тексти публічних виступів політиків на різноманітних з'їздах; дипломатичні документи – декларації, ноти, меморандуми; матеріали Паризької мирної конференції 1919–1920 рр.; документи особового походження (особисте листування, спогади, мемуари, епістолярна спадщина); публіцистичні твори тогочасних громадських та політичних діячів України і Польщі;

- третю групу становлять матеріали української, польської і зарубіжної періодики;

- четверта група – це публіцистична спадщина самого Р. Дмовського.

Архівні джерела, що пов'язані з темою цього дослідження, залучені в обмеженій кількості, у зв'язку зі знищенням під час Другої світової війни архівів ендеції, зокрема партійного архіву, архіву польської фракції – Польського Кола та приватного архіву Р. Дмовського, який після його смерті у 1939 р. було перевезено із Дроздова до Варшави. Ці архіви було знищено під час Варшавського повстання в 1944 р.

За наявними даними архівів з окресленої теми дослідження, у роботі використано матеріали ДАЛО – ф. 350 (Дирекції австрійської поліції у Львові), фонди ЦДІАЛ України – ф. 146 (Галицьке намісництво у

¹² Краткая история Польши. С древнейших времен до наших дней / Отв. редактор В. А. Дьяков. – М.: Наука, 1993. – 528 с.; *Лыкошина Л. С.* Основатель «пястовской» концепции развития Польши Роман Дмовский / Л. С. Лыкошина / В кн. До и после Версаля: политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе / [Н. А. Асташин и др. ; отв. ред. А. Л. Шемякин]; Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения. – Москва: Индрик, 2009. – С. 251–270; *Павельева Т. Ю.* Польское коло в I–IV Государственной Думе: проблемы выработки и реализации парламентской тактики: дис. на соиск. учен. степ. канд. истор. наук / Т. Ю. Павельева. – Москва, 1999. – 212 с.; *Беспалов А. С.* Традиции геополитического мышления в современной восточной политике Польши: автореф. на соиск. учен. степ. дис. канд. истор. наук / А. С. Беспалов. – Москва, 2008. – 26 с.; *Булахтин М. А.* Идеология и политическая практика партии «краковских консерваторов» в 1907–1914 гг.: дис. на соиск. учен. степ. доктора истор. наук: 07.00.03 / М. А. Булахтин. – Москва, 2009. – 326 с.

¹³ *Кітурка Ю. В.* Беларусь у палітычных канцэпцыях Ю. Пілсудскага і Р. Дмоўскага, 1892–1908 гг.: дыс. на суісканне вучонай ступені канд. гіст. навук: 07.00.02 / Ю. В. Кітурка. – Мінск, 2001. – 123 с.; *Смалянчук А. Ф.* Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864–1917 г. / Пад рэд. С. Куль-Сяльверставай. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 322 с.

м. Львів), ф. 388 (М. Андрусяка), ф. 401 (Редакція часопису «Літературно-наукового вісника»), а також фонди Archiwum Akt Nowych w Warszawie (ААН). У фондах цього архіву знаходяться різноманітні документи, що присвячено роботі Польського національного комітету і польської дипломатичної делегації на Паризькій мирній конференції (1919–1920 рр.).

Значне місце в джерельній базі дослідження належить опублікованим документам й матеріалам. Важливим джерелом для написання роботи є стенографічні звіти сесійних засідань II та III Російських Державних Дум (у період з 1907 до 1909 рр.), а також матеріали, які висвітлюють політичну діяльність ендеків на Заході в роки Першої світової війни¹⁴ і перебіг напруженої дипломатичної боротьби польської делегації на чолі з Р. Дмовським на Паризькій мирній конференції 1919 р. за встановлення кордонів післявоєнної Польщі¹⁵. У переліку важливих видань, що допомагають розкрити тему дослідження, чільне місце посідає двотомний збірник документів, опублікований Ю. Зелінським¹⁶.

Важливу джерелознавчу цінність мають збірники «O Romanie Dmowskim. Wybrane wspomnienia z prasy obozu narodowego z 1939 roku» і «Roman Dmowski. Przyczynki – Przemówienia»¹⁷, які складаються з антології текстів та спогадів, написаних відомими представниками польської націонал-демократії і присвячених постаті Р. Дмовського. Великий масив інформації міститься в збірнику антології текстів відомого ендецького часопису «Przeglądu Wszepolskiego», виданого під редакцією Б. Торунчик¹⁸. Матеріали збірника дозволяють повніше дослідити ранній етап існування польського націонал-демократичного руху і окремі аспекти публіцистичної діяльності Р. Дмовського.

Мемуарна література в дослідженні представлена спогадами: З. Дембіцького, Т. Белецького, М. Бобжинського, Л. Василевського, С. Грабського, С. Гломбінського, І. Дашинського, Ю. Пілсудського, С. Козіцького, Д. Ллойд-Джорджа, І. Волюковської, М. Ніклевічової. У роботі використано теоретичні праці відомих ідеологів

¹⁴ *O Niepodległą i granice*. Komitet Narodowy Polski. Protokoły posiedzeń 1917–1919, T. 6 / M. Jabłonowski, D. Cisowska-Hydzyk. – Warszawa-Pułtusk, 2007. – 764 s.

¹⁵ *Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918–1919*: w 4 cz. – Część I. Program terytorialny Delegacji. – Paryż, 1920. – 134 s.; *Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918–1919*: w 4 cz. – Część II. Granica polsko-niemiecka. – Paryż, 1925. – 176 s.; *Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918–1919*: w 4 cz. – Część III. Sprawa Galicji. – Paryż, 1926. – 107 s.; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference, 1919*. Vol. III. – United States Government Printing Office Washington, 1963. – 1062 pp.

¹⁶ *Kulakowski M. [Józef Zieliński] Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień, t. I / M. Kulakowski. – Londyn : Gryf Publications, 1968. – 432 s.; Kulakowski M. [Józef Zieliński] Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień, t. II / M. Kulakowski. – Londyn, 1972. – 400 s.*

¹⁷ *O Romanie Dmowskim*. Wybrane wspomnienia z prasy obozu narodowego z 1939 roku / M. Andrzejczak, K. Dziuda. – Krzeszowice : Dom wydawniczy «Ostoja», 2011. – 576 s.; *Roman Dmowski. Przyczynki-Przemówienia / R. Dmowski. – Poznań : Nakładem «Głosu», 1934. – 143 s.*

¹⁸ *Toruńczyk B. Narodowa Demokracja: antologia myśli politycznej «Przeglądu Wszepolskiego» (1895–1905) / B. Toruńczyk. – Londyn : «Aneks», 1983. – 318 s.*

польської націонал-демократії і найближчих соратників Р. Дмовського – Я. Поплавського, З. Балицького, Й. Барташевича.

Серед найважливіших публіцистичних робіт Р. Дмовського, у яких відображено ставлення автора до українського чинника в польських справах, можна виокремити: «Myśli nowoczesnego Polaka» (1902), «Niemcy, Rosja i kwestia polska» (1908), «Polityka polska i odbudowanie państwa» (1925), «Świat powojenny i Polska» (1932).

Отже, аналіз джерельної бази засвідчує, що вона є презентабельною та достатньою для розкриття поставлених у дисертації завдань.

У **підрозділі 1.3. «Методологія дослідження»** розглянуто основні методи і принципи цієї наукової роботи. Методологічний інструментарій дослідження базується на основі принципів історизму, об'єктивності, системності й ціннісного підходу. При дослідженні окремих питань і проблем у роботі застосовано також спеціально-історичні методи, зокрема: історико-генетичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, метод історичної періодизації, історико-типологічний, ретроспективний, біографічний методи.

Комбіноване використання загальнонаукових та спеціально-історичних методів, принципів і підходів у дослідженні дало змогу здійснити аналіз історіографії питання і його джерельної бази, системно опрацювати здобуту інформацію і вирішити поставлені в роботі наукові завдання.

У **другому розділі – «Віхи життя, суспільно-політична та публіцистична діяльність Р. Дмовського»** – узагальнено історико-біографічний матеріал про життєвий шлях і суспільно-політичну діяльність відомого польського державного діяча.

У **підрозділі 2.1. «Роман Дмовський: життєвий та політичний шлях (1864–1939)»** відтворено основні віхи життя Р. Дмовського та його політичної діяльності. Розгляд життєвого шляху Романа Дмовського охоплює лише ті періоди його життя та діяльності, які, на думку автора дослідження, мали визначальний вплив на формування ідеології польського націоналізму і призвели до відновлення польської державності.

Роман-Станіслав Дмовський народився 9 серпня 1864 року в селі Камійонка, що поблизу Варшави, у багатодітній незаможній сім'ї. У 1891 р. успішно здобув вищу освіту у Варшавському університеті. Вже у студентські роки він активно розпочинає брати участь у політичному житті. У 1893 р. Р. Дмовський спільно з Я. Поплавським і З. Балицьким та іншими своїми прихильниками, створив у Варшаві власну нелегальну організацію «Національну Лігу» (роки існування 1893–1927).

У лютому 1895 р. Р. Дмовський нелегально відбув за кордон до Львова (Австро-Угорщина), де незабаром став редактором головного друкованого органа НЛ – «Przegląd Wszepolski» (1895–1905), який поширював націоналістичні ідеї у польському суспільстві. У 1902 р. на шпальтах цього часопису Р. Дмовський надрукував свою першу важливу ідеологічну працю «Думки сучасного поляка», у якій виклав основні положення своєї політичної концепції і представив своє власне бачення польського націоналізму.

У період першої російської революції 1905–1907 рр. очолювана Р. Дмовський польська націонал-демократія змінила свої зовнішньополітичні орієнтири і поступово перейшла на проросійські позиції, а він сам виступив за співпрацю з російською владою і закликав до придушення соціалістичного руху в Конгресовій Польщі. Упродовж 1907–1909 рр. Р. Дмовський обирався депутатом до II та III Державної Думи, де очолював польську депутатську фракцію «Польське Коло». Навесні 1908 року він виступив ініціатором участі поляків у неослов'янському русі. Мотиви, що підштовхнули польську націонал-демократію до цього кроку, Р. Дмовський виклав у своїй відомій книзі «Німеччина, Росія і польське питання» (1908 р.), у якій висловив думку, що головною загрозою для польських національних змагань становить не Російська імперія, а Німеччина, яка є більш потужною державою, ніж Росія.

Під час Першої світової війни 1914–1918 років лідер ендеції виступав на боці Антанти. З листопада 1914 р. він очолював Польський національний комітет (ПНК), що був створений у Петербурзі, пізніше з серпня 1917 р. однойменний комітет у Лозанні й Парижі. З 1915 до 1918 рр. брав активну участь у пропаганді польського питання серед країн Антанти. У січні 1919 р. Р. Дмовський очолив польську дипломатичну делегацію на Паризькій мирній конференції, а в червні 1919 р. разом з І. Падеревським підписав Версальський мирний договір.

На початку 1920-х рр. лідер ендеції поступово відходить від активної політичної діяльності. У роки II Речі Посполитої Р. Дмовський був ідеологічним супротивником Ю. Пілсудського, послідовно виступав за створення мононаціональної польської держави, депортацію євреїв і насильницьке ополячення німців і українців. У 1926 р. після травневого перевороту Ю. Пілсудського, за власною ініціативою Р. Дмовського було створено нове націоналістичне угруповання, яке отримало назву «Табір Великої Польщі». Програмним документом цього об'єднання стала праця Р. Дмовського «Костьол, Народ, Держава» (1929 р.), яка проголосила ідеал Р. Дмовського – Польща повинна відбутися як велика католицька держава польського народу.

У зв'язку з погіршенням стану здоров'я у 1936 році Р. Дмовський призупинив свою публіцистичну діяльність. Останній політичний виступ лідера ендеції відбувся у 1937 р. Помер Роман Дмовський 2 січня 1939 р. від запалення легень у Дроздове під Ломжею і був похований на цвинтарі «жебраків» Bródnowskim у Варшаві.

У підрозділі 2.2. «Ідейно-теоретичні засади «польської національної ідей» Р. Дмовського» аналізується ідеологічна спадщина Р. Дмовського в контексті доктрини польського націоналізму та визначаються чинники формування його світогляду та ідеологічних переконань. З'ясовано, що польська політична думка початку ХХ ст. перебувала під значним впливом націоналістичних ідей Р. Дмовського. Створена безпосередньо за його участю ідеологія польського інтегрального націоналізму мала вирішальний вплив на формування національної свідомості польської нації.

Будучи заручником багатьох фобій: ксенофобії, українофобії, русофобії, германофобії, Р. Дмовський відкидав ідеї утопізму, соціалізму, масонства,

космополітизму. Розроблена ним націоналістична концепція базувалася, передусім, на польських історичних традиціях і на принципах «соціального дарвінізму», і розглядала суспільство з біологічної точки зору, де природний відбір визначався рушійною силою історії. Політична доктрина Р. Дмовського відіграла особливу роль у формуванні та встановленні польської національної свідомості й ідеології, а сам він став головним ідеологом етноконфесійного розуміння польської нації, прагнучи створити етнооднорідну національну польську державу.

Закладені Р. Дмовським засади «польської національної ідеї» поклали в польській політологічній думці початок течії так званого інтегрального націоналізму. Очолований ним радикальний польський націонал-демократичний рух із часом перетворився в надзвичайно впливовий чинник напруженості та сприяв поширенню ідей націоналізму в Європі, зокрема і в Україні.

У третьому розділі – «Українські аспекти в контексті політичних проєктів Р. Дмовського (1888–1918 рр.)» – увагу зосереджено на особливостях концептуальних підходів лідера ендеції до вирішення українського питання в зазначений період.

У підрозділі 3.1. «Проблематика польської присутності на литовсько-білорусько-українських землях у політичній публіцистиці Р. Дмовського (кінець XIX – на початку XX ст.)» розглянуто питання польської національної ідентичності на т. зв. «забраних територіях» і важливість національного чинника в програмних засадах лідера ендеції.

З'ясовано, що проблематика т. зв. «кресових народів» і національний чинник, зокрема український, належав до найскладніших політичних та ідеологічних проблем у політичній думці Р. Дмовського. Від способу його вирішення залежала подальша доля існування польської правниці як політичної сили. Серед усіх національних рухів, наявних на «забраних територіях», лідер ендеції пріоритет надавав литовському руху, як найрозвинутішому організаційно і цивілізаційно близькому до поляків. Білоруський рух вважався Р. Дмовським відверто дуже слабким.

У підрозділі 3.2. «Український національний рух у політичній планах Р. Дмовського (1888–1914 рр.)» з'ясовано роль і місце українського національного руху в планах Р. Дмовського від початку його політичної кар'єри з кінця 1880-х рр. і до початку Першої світової війни у 1914 році.

Можна стверджувати, що наприкінці XIX – на початку XX ст. ставлення Р. Дмовського щодо вирішення українського питання кардинально змінювалося кілька разів. На ранньому етапі своєї політичної діяльності, перебуваючи в лавах «Ліги Польської» він додержувався можливості відновлення Польської держави в рамках кордонів 1772 р. на основі федеративного союзу усіх корінних етносів І Речі Посполитої. Пізніше, з середини 1890-х рр. і до середини 1900-х рр., Р. Дмовський *de facto* не вважав «українське питання» якимось головним пріоритетом у своїх політичних програмах, а український національний рух на теренах Наддніпрянської України зневажливо вважав малокорисним для польських визвольних змагань з огляду на його слабкий

політичний і культурний рівень розвитку. Головна геополітична роль наддніпрянських українців у концепції лідера ендеції полягала у тому, щоб вони постійно послабляли Російську імперію. Водночас Р. Дмовський остаточно відмовився від створення будь-якого політичного об'єднання поляків з українцями у вигляді або федерації або конфедерації. З переходом на проросійські позиції у 1905–1907-х рр., він докладав чимало зусиль для боротьби проти української справи, при чому відстоюючи не скільки польські, а власне російські інтереси. Особливим маємо також назвати позицію Р. Дмовського щодо українського національного руху в Східній Галичині, який він завжди вважав сепаратистським по відношенню до поляків та своєрідним проявом «австрійської інтриги» з метою послаблення польського впливу в цьому регіоні.

У підрозділі 3.2. «**Проблема визначення східних кордонів Польщі в «інкорпораційній» концепції Р. Дмовського в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.)**» розглядається діяльність Р. Дмовського під час війни і пошук ним союзників серед держав Антанти. Аналізуються основні етапи розвитку «інкорпораційної» концепції лідера польських націонал-демократів. З'ясовано, що енергійні дипломатичні зусилля Р. Дмовського і його ефективне керівництво ПНК протягом Першої світової війни сприяли підтримці польських національних вимог з боку провідних країн Антанти, зокрема в питанні щодо відновлення незалежності Польської держави. Водночас головною загрозою для польських територіальних планів на сході Р. Дмовський вважав не Росію (білу чи червону), а український національний рух, за спиною якого стояла Німеччина. Адже намагання українців до створення своєї власної держави де-факто обмежували польські територіальні стремління і, нарешті, могли призвести до втрати поляками Східної Галичини.

Розділ 4 – «Українське питання у політичній концепції Р. Дмовського (1919–1939 рр.)» – складається з двох підрозділів і розкриває коло питань, пов'язаних із ставленням Р. Дмовського до української проблематики в роки існування II Речі Посполитої.

Підрозділ 4.1. «Дипломатична діяльність Р. Дмовського в розв'язанні «українського питання» на Паризькій мирній конференції у 1919 р.» присвячено дипломатичній діяльності Р. Дмовського на Паризькій мирній конференції у 1919 році, де він очолював польську делегацію. На цьому міжнародному форумі він проявив себе як енергійний, наполегливий та професійний дипломат, що захищав польські національні інтереси. Особисто для Р. Дмовського конференція в Парижі стала зірковим часом у його політичній кар'єрі. Незважаючи на те, що головну «скрипку» на Паризькій мирній конференції грали Велика Британія, Франція та США, очолювана Р. Дмовським польська делегація спромоглася добитися на користь поляків урегулювання деяких суперечливих територіальних питань стосовно кордонів відновленої II Речі Посполитої. І насамперед західних кордонів. Варто зазначити, що стратегічна важливість територіальної експансії у західному напрямі в територіальних планах Р. Дмовського суттєво переважала східний вектор ендецької зовнішньої політики.

Захищаючи польські національні інтереси на конференції, Р. Дмовський намагався позбавитися буферної зони між Польщею і Росією у вигляді самостійної України. По-перше, поява української держави могла значно знесилити «білу» Росію, без підтримки якої полякам було б важко мати справу з Німеччиною один на один. По-друге, виникнення будь-якого українського державного утворення на схід від Польщі, автоматично означало появу нового союзника Німеччини в цьому регіоні, тому що українці – це, на думку Р. Дмовського, природні геополітичні союзники німців.

Керівникам польської делегації вдалося, використовуючи свої міжнародні зв'язки, насамперед, підтримку з боку Франції, відстояти на Паризькій мирній конференції тимчасовий польський східний кордон, який остаточно було визнано Радою Послів 15 березня 1923 р.

У підрозділі 4.2. «Україна в політичних проектах Ю. Пілсудського і Р. Дмовського в роки II Речі Посполитої (1919–1939 рр.)» надано порівняльну характеристику геополітичних концепцій Ю. Пілсудського і Р. Дмовського, а також подано аналітичний огляд ідей і думок лідера ендеції щодо шляхів розв'язання українського питання в 1920–1930-х рр.

Підписаний 18 березня 1921 р. польсько-радянський Ризький мирний договір означав по суті перемогу концепції ендеків, тобто поглядів Р. Дмовського в питанні щодо східних польських кордонів і фіаско «федеративних» планів Ю. Пілсудського. Як і намагався лідер ендеції, практично усю територію «східних кресів» давньої Речі Посполитої (крім незалежної Литви) було поділено між двома країнами: Польщею та радянською Росією. Між цими державами так і не утворилася «буферна» незалежна Українська держава.

Громадянська війна 1918–1921 рр. на теренах колишньої Російської імперії яскраво продемонстрували Р. Дмовському загрозливу динаміку швидкого зростання антипольських настроїв серед українського та литовського націоналістичних рухів. На відміну від Ю. Пілсудського, він добре усвідомлював, що плани повністю відтворити «історичну» Польщу на федеративних засадах так і залишаться не здійснені, з огляду на прагнення українського і литовського народів мати свої власні національні держави. Польсько-український конфлікт за Східну Галичину та польсько-литовський конфлікт за м. Вільно, переконливо продемонстрували ефемерність польських намірів щодо розбудови Польщі на засадах федерації.

Крім того, величезна територія та людський потенціал України могли призвести до домінування українців над поляками у такій союзній державі, а саме цього Р. Дмовський цілком справедливо побоювався. Натомість його сподівання на розбудову Польщі на інкорпораційних засадах виявилися марними. Головною стратегічної мети концепції – довготривале існування моноетнічної II Речі Посполитої на засадах націоналізму – так і не було досягнуто. І тільки повне знищення польської державності восени 1939 р. нарешті поставило фінальну крапку в реалізації ідей «інкорпораційної» концепції Р. Дмовського.

У висновках сформульовано ключові результати дослідження та викладено основні положення, що виносяться на захист:

1. Автором з'ясовано, що розробка окресленої теми в українській історіографії обмежується поодинокими розвідками, що стосуються окремих сторінок життя і діяльності Р. Дмовського. Аналіз стану опрацьованої проблематики у вітчизняній та польській історіографії свідчить, що вона не стала об'єктом комплексного дослідження вітчизняних науковців, а є предметом дослідження насамперед польських учених. У зв'язку зі знищенням під час Другої світової війни архіву польських ендеків та особистого архіву Р. Дмовського, у дисертаційній роботі використано обмежене коло архівних матеріалів. Утім, задіяна джерельна база є цілком репрезентативною і достатньою для вирішення поставлених завдань.

2. Визначено, що ім'я Р. Дмовського нерозривно пов'язано з відновленням польської незалежності, зі створенням Польської держави. Він зробив величезний особовий внесок у розвиток польської політичної думки кінця XIX – початку XX ст. Будучи досвідченим професійним політиком, він став співавтором (разом із Я. Поплавським і З. Балицьким) оригінальної геополітичної концепції відбудови польської державності. Р. Дмовський, відмовився від ідеї відновлення польської державності в кордонах 1772 року і запропонував інкорпораційну концепцію, що була заснована на етнографічних й історичних засадах. Ретельно проаналізувавши геополітичну ситуацію в Європі та баланс сил на межі XIX–XX ст., він цілком раціонально довів, що тільки російсько-німецький конфлікт дасть реальну можливість вирішити «польське питання» на користь самих поляків. Обравши у 1908–1911 рр. проросійську орієнтацію, лідер ендеції бачив головну загрозу для поляків у Німеччині. Незважаючи на неймовірну кількість власних і політичних фобій, Р. Дмовський залишався на вищих щаблях політичної ієрархії Польщі до самої смерті.

3. Встановлено, що до найважливіших публіцистичних робіт Р. Дмовського, у яких відображено ставлення автора до українського чинника в польських справах, можна зарахувати: «Myśli nowoczesnego Polaka» (1902), «Niemcy, Rosja i kwestia polska» (1908), «Polityka polska i odbudowanie państwa» (1925), «Świat powojenny i Polska» (1932), а також численні статті в ендецьких часописах, у першу чергу, таких як «Przegląd Wszechpolski» (1895–1905).

4. Формування ідей і поглядів Р. Дмовського щодо вирішення українського питання активно розпочалося під час його тимчасового перебування в австрійській Галичині з 1895 до 1905 рр. Це був період загострення польсько-українських відносин у регіоні. Саме в цей час він зайняв чітку антиукраїнську позицію, що простежується у його публіцистичній діяльності. Український національний рух у Галичині Р. Дмовський вважав сепаратистським по відношенню до поляків та проявом «австрійської інтриги» з метою послаблення польського впливу в цьому регіоні. На думку автора, якщо до 1908 р. український національний рух на теренах російської України і розглядався Р. Дмовським як можливий потенційний союзник поляків у їх визвольних змаганнях проти Росії, то переважно це були пропагандистські заяви і далі теоретичних розробок справа не пішла. Головна геополітична роль українців у цей період полягала у тому, щоб ослаблювати Росію. У цілому, литовський напрям експансії розглядався Р. Дмовським як більш перспективним для польських визвольних змагань.

5. Після переходу на проросійські позиції, починаючи з 1905–1908 рр. позиція лідера ендеції зазнала деяких кардинальних змін. Бажаючи досягти своєї головної мети – автономії Польщі у складі російської держави, Р. Дмовський став сателітом росіян та пішов на величезні політичні поступки російській владі. Це засвідчує факт участі Р. Дмовського в неслів'янському русі, одним із ідеологів і співзасновників якого він став. Для досягнення своєї мети, лідер ендеції був вимушений визнати право Росії на українські землі, що відійшли до останньої після трьох поділів І Речі Посполитої, визнати існування окремої гілки єдиного «руського» народу в Східній Галичині і взяти на себе роль союзника Росії у її боротьбі з українським національним рухом.

6. У роки Першої світової війни, внаслідок послаблення Російської імперії, Р. Дмовський знов змінив своє бачення щодо вирішення українського питання. Саме тоді, у своїх численних меморандумах до урядів країн Антанти, лідер ендеції почав відстоювати позицію, що східним кордоном майбутньої відродженої Польщі можна вважати кордон І Речі Посполитої, який існував до її Другого розподілу в 1793 р. Пізніше ця лінія кордону отримала назву «лінії Дмовського». Під час проведення Паризької мирної конференції у 1919 р. Р. Дмовський, який очолював польську делегацію, став активним ініціатором знищення УНР та ЗУНР. На засіданнях комітетів і в неофіційних політичних кулуарах він постійно підкреслював, що історично українці ніколи не мали своєї держави, а проекти її утворення називав фікцією, яка мала служити інтересам Австрії і Німеччини. Лідер ендеків пропонував поділити українські землі між Варшавою та Москвою.

7. Зазначено, що відійшовши від активної політичної діяльності у 1920–1930 рр., Р. Дмовський не залишив поза своєю увагою українське питання, адже для нього це питання належало до питань принципового характеру. На відміну від геополітичних проектів Ю. Пілсудського, в яких Україні відводилась ключова роль у східній політиці Польщі, лідер ендеції категорично не визнав легітимність українських національних претензій щодо розвитку національної культури і головне – у праві на власну державність. Як і раніше, українське питання розглядалося Р. Дмовським виключно як об'єкт польсько-російських відносин. По суті, укладання в березні 1921 р. Ризького договору (за своїм змістом подібного до Андрусівського) довело перемогу «інкорпораційної» концепції Р. Дмовського в польській політичній практиці. Упродовж 1923–1926 рр. модель цієї концепції безпосередньо реалізовували ендеки, що домінували в той час в урядових коаліціях, а після приходу до влади у 1926 р. і «санацийний» режим пілсудчиків.

Отже, можна стверджувати, що Р. Дмовський протягом усієї своєї політичної діяльності був принциповим і послідовним противником української державності. В історичній ретроспективі реалізації вирішення українського питання за сценарієм Р. Дмовського, тобто поділ України між Польщею та Росією, як це вже відбувалося після підписання Андрусівського договору (1667) і Ризького договору (1921), призвела до ускладнення і подальшого загострення польсько-українських відносин.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Зелінський М. В. Еволюція політичних поглядів Р. Дмовського щодо вирішення «українського питання» / М. В. Зелінський // Чорноморський літопис : Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 4. – С. 15–21.
2. Зелінський М. В. Політичні погляди Романа Дмовського / М. В. Зелінський // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 195. Т. 207. Історія. – С. 95–100.
3. Зелінський М. В. «Українське питання» у політичній діяльності Р. Дмовського у роки Першої світової війни 1914–1918 рр. / М. В. Зелінський // Історичний архів. Наукові студії : Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 10. – С. 45–51.
4. Зелінський М. В. Часопис «Przegląd Wszepolski» (1895–1905) як джерело до вивчення поглядів Романа Дмовського на українське питання / М. В. Зелінський // Чорноморський літопис : Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 7. – С. 15–22.
5. Зелінський М. В. Дипломатична діяльність Романа Дмовського у вирішенні «Українського питання» на Паризькій мирній конференції (1919–1920) / М. В. Зелінський // Чорноморський літопис : Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 8. – С. 11–25.
6. Зелінський М. В. Проблема визначення східного кордону Польщі в «інкорпораційній» концепції Романа Дмовського / М. В. Зелінський // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – Вип. 39. – С. 219–223.
7. Зелінський М. В. Політична спадщина Романа Дмовського в українській історіографії / М. В. Зелінський // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – Вип. 44. – С. 238–242.

Публікації у закордонних виданнях

8. Зелінський М. В. Українське питання у політичній діяльності Романа Дмовського / М. В. Зелінський // «Nowa Ukraina». Zeszyty historyczno-politologiczne. – 2013. – № 13. – S. 53–63.

Додаткові публікації

9. Зелінський М. В. Роман Дмовський как идеолог и теоретик польского национализма / М. В. Зелінський // Науковий журнал «Молодий вчений». – 2014. – № 1(03). – С. 34–38.
10. Зелінський М. В. Постать Романа Дмовського в польській історіографії / М. В. Зелінський // Науковий журнал «Молодий вчений». – 2014. – № 5(08). – С. 32–37.

Матеріали в збірниках науково-практичних конференцій

11. Зелінський М. В. «Українське питання» у суспільно-політичних поглядах Романа Дмовського (20–30-ті рр. ХХ ст.) / М. В. Зелінський // Збірник матеріалів «II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Дніпропетровськ, 22 лютого 2013 р.): у 6-ти частинах / Редколегія: О. С. Токовенко [та ін.]. – Д. : ТОВ «Інновація», 2013. – Ч. 4. – С. 60–63.

12. Зелінський М. В. Українське, білоруське та литовське питання в політичній концепції Р. Дмовського (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) / М. В. Зелінський // «Історико-культурна спадщина Дніпровського Лівобережжя, Курського Посейм'я та Слобожанщини: минуле, сучасність і майбутнє» : Зб. матеріалів Другої Міжнародної наук.-практ. конф., присв. 95-річчю обрання Павла Скоропадського гетьманом Української держави (м. Глухів, 01 березня 2013 р.) / Редколегія: О. І. Курок [та ін.]. – С. 15–17.

13. Зелінський М. В. Українське питання в політичних поглядах Романа Дмовського наприкінці 20-х – середині 30-х рр. ХХ ст. / М. В. Зелінський // Проблеми історії та історіографії України : програма і матеріали науково-практичної конференції «День науки історичного факультету – 2013» / Наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчук. – К. : Логос, 2013. – С. 22–24.

14. Зелінський М. В. Проблематика «українського питання» у публіцистичній діяльності Романа Дмовського (наприкінці ХІХ – початок ХХ ст.) / М. В. Зелінський // Науковий діалог «Схід–Захід» : матер. Всеукр. наук. конфер. з міжнародною участю (м. Кам'янець-Подільський, 10 липня 2013 р.): у 4-х частинах / Редколегія: О. С. Токовенко [та ін.]. – Д. : ТОВ «Інновація», 2013. – Ч. 2. – С. 79–82.

15. Зелінський М. В. Історична Польща в оцінці Романа Дмовського / М. В. Зелінський // Науковий діалог «Схід–Захід» : матер. II Всеукр. наук. конфер. з міжнародною участю (м. Бахчисарай, 12 жовтня 2013 р.): у 4-х частинах / Редколегія: О. С. Токовенко [та ін.]. – Д. : ТОВ «Інновація», 2013. – Ч. 4. – С. 30–33.

16. Зелінський М. В. «Українське питання» (наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.) в політичних проектах М. Бобжинського і Р. Дмовського: порівняльна характеристика / М. В. Зелінський // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнар. участю (м. Кіровоград, 16 травня 2014 р.): у 3-х частинах / Редколегія: О. С. Токовенко [та ін.]. – Д. : ТОВ «Інновація», 2014. – 2 ч. – С. 144–147.

АНОТАЦІЯ

Зелінський М. В. Українське питання у публіцистичній і політичній діяльності Романа Дмовського (1888–1939 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Чорноморський державний університет імені Петра Могили. – Миколаїв, 2016.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню ролі і місця українського питання в політичній і публіцистичній діяльності відомого

лідера польських націонал-демократів Р. Дмовського (1864–1939). Відтворено основні віхи його біографії, а саме: простежено особливості формування особистості та еволюцію політичних поглядів щодо вирішення «українського питання» в контексті відновлення польської державності в кінці XIX – на початку XX ст.; проаналізовано політичну діяльність в умовах австро-угорського і російського правління, Першої світової війни та в період існування II Речі Посполитої. Визначено позицію лідера ендеків щодо українсько-польського конфлікту в Східній Галичині. З'ясовано його роль у процесі формування східних кордонів II Речі Посполитої. Висвітлено основні напрями дипломатичної роботи Р. Дмовського на Паризькій мирній конференції у 1919 р. Розкрито вплив політичних ідей Р. Дмовського на розвиток українсько-польських відносин та їх наслідки.

Ключові слова: Роман Дмовський, Польща, польський націоналізм, українське питання, національні демократи, інкорпорація.

АННОТАЦІЯ

Зелинский М. В. Украинский вопрос в публицистической и политической деятельности Романа Дмовского (1888–1939 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Черноморский государственный университет им. Петра Могилы. – Николаев, 2016.

Диссертация посвящена комплексному исследованию важнейших этапов общественно-политической и публицистической деятельности известного деятеля польского национал-демократического движения Романа Дмовского (1864–1939) и освещению роли и места украинской проблематики в его политическом наследии. В частности, определена позиция Р. Дмовского в отношении значимости украинского фактора в системе польских национальных и государственных интересов.

Первая глава посвящена анализу историографии проблемы (изучены исследования украинских, польских и зарубежных, главным образом, российских и белорусских историков), и источников (опубликованные и архивные документы, материалы личного происхождения). Сделан вывод о явно недостаточной степени изученности исследуемого вопроса в украинской исторической науке.

Во второй главе диссертационной работы проанализированы основные этапы общественно-политической деятельности Р. Дмовского. Рассмотрены формы и методы достижения Р. Дмовским своих целей в политической плоскости. Изучены особенности формирования и эволюции его националистических взглядов и идей. Исследованы основные тенденции развития националистической доктрины Р. Дмовского и определен его личный вклад в дело развития польской политической мысли первой половины XX в. Выяснено, что разработанные Романом Дмовским националистические идеи, привели к

зарождению нового радикального направления в польской политической мысли – идеологии интегрального национализма.

В третьей главе исследована эволюция политических взглядов Р. Дмовского относительно «украинского вопроса» в контексте возрождения польской государственности (в период с конца XIX в. и до восстановления Польского независимого государства в ноябрь 1918 г.). Проанализирована позиция лидера эндеков в украинско-польском конфликте в Восточной Галиции. Освещены отдельные аспекты политической деятельности Р. Дмовского в неославянском движении и определены основные этапы создания им «инкорпоративной» концепции Польского государства в годы Первой мировой войны.

В четвертой главе диссертационной работы освещены основные направления дипломатической работы Р. Дмовского на Парижской мирной конференции в 1919 г. Выяснена его роль в процессе формирования восточных границ II Речи Посполитой. Дана сравнительная характеристика «федеративной концепции» Ю. Пилсудского и «инкорпоративной» концепции Р. Дмовского. Раскрыто влияние политических идей Р. Дмовского на развитие польско-украинских отношений в межвоенные годы и оценены их последствия.

Ключевые слова: Роман Дмовский, Польша, польский национализм, украинский вопрос, национальная демократия, инкорпорация.

ANNOTATION

Zelinsky M. V. The Ukrainian question in publicistic and political activity of Roman Dmovsky (1888–1939). – Manuscript.

The thesis on receiving the degree of the candidate of historical sciences in the specialty 07.00.02 – the world history. – Petro Mohyla Black Sea State University. – Mykolaiv, 2016.

The thesis is devoted to complex research of a role and the place of the Ukrainian question in political and publicistic activity of the famous leader of the Polish national democrats R. Dmovsky (1864–1939).

The main points of his biography were reproduced, namely: features of formation of the personality and evolution of political views on the solution of «the Ukrainian question» in the context of restoration of the Polish statehood at the end of XIX – the beginning of the XX century; political activity was analyzed in the conditions of Austro-Hungarian and Russian board, World War I and during existence of the II Polish-Lithuanian Commonwealth.

The position of the leader of endek of rather Ukrainian-Polish conflict in East Galicia was defined. His role in the course of formation of eastern frontiers of the II Polish-Lithuanian Commonwealth was found out. The main directions of diplomatic work of R. Dmovsky at the Paris Peace Conference in 1919 were given. Influence of political ideas of R. Dmovsky on development of the Ukrainian-Polish relations and their consequence was opened.

Key words: Roman Dmovsky, Poland, Polish nationalism, Ukrainian question, national democracy, incorporation.

Підп. до друку 20.04.2016 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам. 4968.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: (0512)50-03-32, (0512)56-55-81
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.

